

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Сердюк Л.З., Шамич О.М. Психологічні основи самореалізації особистості. У статті здійснюється аналіз основних теоретичних підходів до розуміння самореалізації особистості. Розкрито зміст поняття самореалізації та визначено основні чинники феномена самореалізації особистості. Обґрунтовано визначення самореалізації особистості як мотиву, як опрідмечування її сутнісних сил і потреб, що визначає прагнення до розвитку свого потенціалу.

Ключові слова: самореалізація, саморозвиток, самоствавлення, особистісний потенціал.

Сердюк Л.З., Шамич А.Н. Психологические основы самореализации личности. В статье осуществляется анализ основных теоретических подходов к пониманию самореализации личности. Раскрыто содержание понятия самореализации и определены основные факторы феномена самореализации личности. Обосновано определение самореализации личности как мотива, как опрідмечивания ее сущностных сил и потребностей, опрідмечивающего стремление к развитию своего потенциала.

Ключевые слова: самореализация, саморазвитие, самоотношение, личностный потенциал.

Постановка проблеми. У психологічній літературі представлена значна кількість різних теорій, що стосуються проблеми самореалізації особистості. Кожна із них по-своєму намагається відповісти на питання, чим саме визначається той чи інший вчинок у житті людини і якими чинниками детермінується її активність. За конкретною відповіддю завжди стоїть певна позиція автора, яка стосується важливої психологічної проблеми – чи може людина здійснювати вільний вибір, чи її поведінка детермінована не залежними від неї чинниками.

Існування різних підходів при аналізі проблеми самореалізації особистості не дозволяють скласти цілісне уявлення про сам феномен. Оскільки йдеться про одне із основних понять екзистенціальної психології, то очевидно, що у широкому спектрі психологічних проблем людини екзистенціальний аналіз будь-якої її конкретної дії неможливий без аналізу загальної структури її життя людини та виділення базових ставлень до себе і світу. Тому лише в контексті загальних характеристик буття, можна визначити місце конкретної активності людини у зв'язку з іншими смисловими зв'язками, що складають загальну спрямованість її життя.

В термінології гуманістичної психології, сказане вище означає, що сенс життя кожної людини полягає в найбільш повній її самореалізації, максимальній успішності, у розвитку своїх здібностей, використання соціальних умов для розкриття задатків і обдарованості, а разом з тим і можливою користю для своїх близьких та суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття самореалізації бере початок ще у Ніцше та Юнга і виступає одним із ключових понять в різних варіантах у теоріях К. Хорні, Е. Фромма, А. Маслоу, М. Хайдеггера, М. Марселя, Г. Олпорта, Р. Мея та багатьох інших авторів, що намагалися створити всеосяжні теорії кінцевої життєвої мети особистості [1; 3-5; 7; 10 та ін.]. Проте пріор-

ритет у постулюванні того, що самореалізації належить функція первинного мотиву, приписується А. Адлеру.

Загалом, ідею реалізації людиною закладеного в неї потенціалу в тій чи іншій формі можна знайти у багатьох філософських уявленнях, починаючи ще з Арістотеля. Концептуальне ж оформлення цієї ідеї на психологічному рівні, яке й стало основою сучасних теорій самореалізації, здійснено в роботах видатного фізіолога і психолога К. Гольдштейна.

Теорію самореалізації доповнюють також ідеї «сенсу життя» (В. Франкл), «відповідальності за право свободи» (Е. Фромм), «актуалізаторської діяльності» (Е. Шостром) та ін.

Також поняття самореалізації розробляється в різних теоріях росту, розвитку і досягнень, більшості когнітивних і гештальт-теорій. Особливість всіх цих теорій полягає в тому, що в них людина розуміється як активний, діяльнісний суб'єкт, що прагне до розвитку певних власних психічних структур. Разом з тим, згідно з авторами теорій цього типу, у людини немає автономного прагнення до самореалізації, а розвиток і реалізація свого потенціалу відбувається завдяки мотивації, що визнається особистісною «надфізіологічною» природою людської активності.

З позиції авторів цих теорій, мотиваційний стан виникає як прагнення ослабити напругу, яка виникає через розбіжності між актуальними і потенційними можливостями людини; напруга розуміється як мотиваційне поняття, що діє за механізмом гетеростатичного регулювання. В той час, як у біологізаторських теоріях поняття самореалізації використовується в значенні адаптації, яка стає можливою в результаті реалізації людиною своїх можливостей і здібностей. Особистості, при цьому, відводиться пасивна позиція відносно самореалізації, вона не прагне розвитку свого потенціалу, а це відбувається само собою в процесі життя; поведінка детермінується несвідомими чинниками і умовами життя, в яких не відводиться місця активному, діяльному суб'єкту. Самореалізація – не більше ніж адаптація, задоволення дефіцитарної потреби. В подальшому адаптація може супроводжуватися самореалізацією, але спочатку на неї не орієнтована.

Сучасні дослідники самореалізації В.Є. Ключко та Е.В. Галажинський відмічають, що біологізаторські теорії, зокрема теорія З. Фрейда не здатні повно пояснити феномен самореалізації [3].

Найбільш повно і цілісно, ми вважаємо, розкрити загальнопсихологічну проблематику самореалізації особистості дозволить екстраполяція методологічних принципів системного підходу та синергетики – теорії самоорганізації складних динамічних систем [8].

Метою статті є розкриття самореалізації особистості як цілісного системного феномена та визначення основних його складових.

Виклад основного матеріалу. Дослідники феномену самореалізації в гуманістичній психології виділяють різні складові та характеристики самоактуалізованої, психологічно здорової, зрілої особистості, що прагне до самореалізації, особливо змістовно не розмежовуючи ці поняття [5; 7; 13 та ін.]: розширене

почуття Я; позитивний образ Я; цілісний підхід до життя; орієнтація на діяльність; реалізація творчих здібностей; повага до себе та інших; низька внутрішня конфліктність; почуття суб'єктивної свободи; особистісна цілісність; екзистенціальність та ін.

Ідеї К. Роджерса і А. Маслоу мали величезний вплив на розвиток психологічної науки. Проте, в науковому ж плані, починаючи з сімдесятих років минулого століття, ці ідеї не отримали нового розвитку. В результаті часто такі поняття як самовираження, самоствердження, особистісне зростання і розвиток використовуються в буденному вжитку в синонімічних значеннях, особливо не розмежовуючи самоактуалізацію і самореалізацію. Разом з тим, обидва терміни відображають один і той же процес, але самоактуалізація – більшою мірою у внутрішньому, суб'єктивному плані функціонування особистості, а самореалізація у зовнішньому, об'єктивному плані особистості, як практичний прояв своїх можливостей. Самореалізація особистості є більш широким поняттям, невід'ємною частиною якого є самоактуалізація, як його внутрішній аспект; поняття самореалізації означає процес розвитку особистості і трансляції нею свого змісту іншим людям і культурі через творчі і комунікативні процеси [5; 10; 13 та ін.]. Поняття самоактуалізації, навпаки, є конкретним теоретичним трактуванням розвитку і самореалізації особистості, що склалося в особистісно-орієнтованому варіанті гуманістичної психології (В.Франкл), і полягає в наявності вродженого потенціалу людських властивостей і характеристик, який повинен, за сприятливих умов, розвинутися, переходячи з потенційної в актуальну форму.

К.Г. Роджерс, якого, наряду з А. Маслоу, прийнято вважати автором повноправної психологічної теорії самоактуалізації, під прагненням до актуалізації розуміє прагнення до зростання, розвитку, дозрівання, тенденцію проявляти і активізувати усі здібності організму в тій мірі, в якій ця активізація сприяє розвитку організму або особистості (self)» [13].

Пов'язуючи самоактуалізацію з мотивацією розвитку, Маслоу відмічає, що самоактуалізація, як кінцевий результат, характерна лише для небагатьох людей, проте у більшості вона присутня у вигляді надії, прагнення до чогось бажаного, але ще не досягнутого. Цінності самоактуалізації існують у вигляді реальних цілей, навіть ще не будучи актуалізованими, тобто людина є одночасно тим, ким вона є, і тим, ким вона прагне бути [5].

Г. Мюррей серед основних потреб, обов'язково властивих людям, особливу роль відводить потребі в досягненні, яка трактується як подолання перешкод, досягнення високих стандартів, конкуренція і перевага над іншими, старання і перемога. Схожі погляди властиві і Д. Мак-Клелланду.

В.М. Мясіщев, вивчаючи проблему рівня розвитку особистості, виділяє групу параметрів, що характеризують психічний рівень людини, або рівень її розвитку. Цей рівень включає два інші рівні: рівень бажань людини і рівень її досягнень [6]. Мясіщев використовує поняття психічного рівня для характеристики одночасно і рівня бажань (цілей) і рівня досягнень, причому цей психічний рівень, очевидно, не є властивістю людини, а є її динамічною характеристикою.

Отже, характеристики самореалізації в сукупності, показують наскільки людина є суб'єктом власного життя, наскільки вона сама визначає власну життєдіяльність. І в цьому контексті характеристики самоактуалізації особистості можна розглядати як внутрішні необхідні умови процесу її самореалізації.

Отже, характеристики самоактуалізації є психологічними критеріями протікання самореалізації у різних людей. Рівень сформованості, вираженості конкретних внутрішніх умов у людини відображає відносно більш або менш високий рівень самореалізації її індивідуальності. Тому, не зважаючи на те, що самореалізація – є універсальним процесом, індивідуальність людини реалізується в різній мірі, в залежності від того наскільки вона є суб'єктом, який визначає хід власного життя.

Таким чином, розглянувши низку психологічних теорій, що по-різному підходять до проблеми самореалізації, *самореалізацію особистості* можна розглядати як *мотив*, як *опредмечування її сутнісних сил і потреб, що визначає прагнення до розвитку свого потенціалу*. Як процес розгорнутий в часі, самореалізація, передбачає послідовність етапів досягнення результатів діяльності, причому як об'єктивних, що мають соціальну значимість, так і індивідуальних, що мають суб'єктивну усвідомлювану значимість.

У загальній проблемі самореалізації особистості можуть бути виділені різні аспекти важливі для вивчення [1]:

- продуктивний аспект самореалізації (що виходить у підсумку і навіщо людині це потрібно?);
- особистісний аспект, що дозволяє поставити проблему потенціалу самореалізації і рівня креативності особистості, спрямованої на світ і на себе (хто самореалізується?);
- процесуальний аспект, в якому виявляються проблеми процесу самореалізації в суб'єктивному часі і просторі життєвого світу особистості;
- діяльнісний аспект, який дозволяє найбільш гостро поставити проблеми спрямованості, вибірковості, мотивації, детермінації, регуляції діяльності, за допомогою яких особистість реалізує себе.

Інтеграція всіх цих аспектів дає можливість зрозуміти, що відбувається з людиною, її внутрішнім світом.

Отже, можна вважати, що самореалізація стає мотиваційно-смысловим компонентом життя особистості. Проте, щоб зрозуміти те, що відбувається і оцінити його з точки зору найближчих і віддаленіших перспектив, необхідно врахувати як мінімум дві тенденції. Перша – це внутрішня тенденція розвитку людського співтовариства, що виводить його на новий рівень усвідомлення власної суті, при тому, що і сама ця суть змінюється. Друга – це внутрішня тенденція розвитку науки, що виводить її до нових проблемних полів, в силу чого в ній і виникає проблематика самореалізації особистості, на ряду з іншими «само» процесами – саморозвиток, самовизначення, самодетермінація тощо.

Виходячи з обох зазначених тенденцій, проблеми, що центруються навколо поняття «самореалізація» (самовизначення особистості, її самоактуалізація, саморозвиток та ін.), не можуть бути вирішені у рамках класичної психології,

що спирається на принцип переважно причинного детермінізму. Гуманістична психологія, заснована К. Роджерсом, А. Маслоу, Г. Олпортом та іншими, з'явилася як «третя сила», опонентна і біхевіоризму, і психоаналізу, що виступає принципово проти детермінізму, проти управління поведінкою. Детермінізм якщо й визнається, то лише в якості суто внутрішнього, духовного чинника розвитку особистості [9].

Звичайно, надто спрощеним виглядало б твердження, що гуманістична психологія, що базується на гуманістичній парадигмі, в центрі якої ідеї саморозвитку особистості, заперечує зовнішні (у тому числі соціальні) чинники її розвитку [9]. Саморозвиток зовсім не виключає зовнішньої детермінації, а швидше припускає її. Але її необхідно враховувати в системі з іншими детермінаторами, тому найбільш адекватною методологічною основою досліджень самореалізації особистості, як уже зазначалось вище, є системний підхід, оскільки, як відомо, універсальна властивість самоорганізованих систем будь-якої природи є *самодетермінація* як прояв системної детермінації.

Очевидно, що одним із основних наукових підходів найбільш адекватних для вивчення психологічних основ самореалізації особистості є теорія самодетермінації Е. Десі та Р. Райана [11], праці яких відносять до позитивної психології, метою якої є побудова позитивних складових психології людини, а саме, визначення факторів, що сприяють її самореалізації. Ця теорія націлена на визначення факторів, що стимулюють вроджений потенціал людини, що визначає зростання, інтеграцію і здоров'я та на дослідження процесів і умов, що сприяють здоровому розвитку та ефективному функціонуванню індивідів, груп і співтовариств. В такому контексті самодетермінація означає відчуття свободи по відношенню як до сил зовнішнього оточення, так і до внутрішніх сил особистості [14].

Визначаючи основну ідею цієї теорії, слід зазначити, що найбільш суттєвим в ній є те, що постулювало наявність у людини здібностей і можливостей для здорового і повноцінного життя. Тому важливим прикладним завданням, яке може допомогти вирішити теорія самодетермінації, є *визначення умов і чинників, які допомагають чи перешкоджають нормальному розвитку особистості і пошук тих її ресурсів, що могли б допомогти їй протистояти негативному впливу середовища*.

А отже, практична допомога особистості, спрямована на її самоорганізацію та сприяння самореалізації, може бути побудована за схемою згідно з відомими запитаннями І. Канта: «Що я можу знати?», «Що я мушу робити?», «На що я можу сподіватися?».

Ці запитання, вони ж умовні блоки – когнітивний, практичний і корекційний – можуть бути основою комплексного психологічного забезпечення програми сприяння самореалізації особистості, заснованій на розвитку її самоорганізації та самодетермінації. Когнітивний компонент спрямовується на розвиток саморозуміння та самоприйняття, спричинених здатністю людини до саморефлексії, самопізнання, самоусвідомлення та самовизначення. Практичний компонент спрямовується на усвідомлення життєвих цілей, особистісного смислу

та внутрішніх сутнісних сил. І корекційний компонент спрямовується на усвідомлення особистісного потенціалу та, власне, ресурсів для його розвитку, а отже, на самовдосконалення та самореалізацію.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна зазначити деякі ключові аспекти проблеми самореалізації особистості:

- самореалізація особистості як цілісний самодетермінований феномен є складовою процесу її самоорганізації як психологічної системи;
- сутність процесу самореалізації особистості полягає в об'єктивації її сутнісних сил, таким чином, самореалізація особистості є не що інше, як перехід можливості у дійсність;
- самореалізація є формою, в якій людина забезпечує власний розвиток як саморозвиток, що є основою стійкості людини як складної цілісної самоорганізованої психологічної системи;
- прагнення до самореалізації є генералізованим мотивом, що являє собою синергію всіх актуальних потреб людини, що спонукають її до саморозвитку власного потенціалу; його можна також розглядати як автономний психологічний механізм, який енергетично забезпечується синергією напруг дефіцитарних потреб, які підкріплюються і підсилюються особистісними та соціальними потребами, осмислюються людиною, в результаті чого знаходять інтенцію самодетермінації.

Отже, висловлюючись термінологією Г. Мюрера, прагнення до самореалізації – це наслідок сумарної (або генералізованої) мотивації, у структурі якої чітко проглядаються три класичні рівні людської психіки – індивідний, особистісний та індивідуальний.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розробці психолого-педагогічних засобів сприяння самореалізації та самодетермінації особистості, зокрема в складних умовах життєдіяльності.

Список використаних джерел

1. Галажинский Э.В. Детерминация и направленность самореализации личности: [Текст] / Э.В. Галажинский. – Томск: Изд-во Томского ун-та, 2002. – 182 с.
2. Иванов М.С. К проблеме оценки потенциала самореализации личности в процессе обучения: [Текст] / М.С. Иванов, М.С. Яницкий // Философия образования, 2004. – № 3(11). – С. 233-241.
3. Ключко Е.В. Самореализация личности: системный взгляд: [Текст] /Е.В. Ключко, Э.В. Галажинский. – Томск: Изд-во Томского ун-та, 1999. – 154 с.
4. Леонтьев, Д. А. Самореализация и сущностные силы человека / Д. А. Леонтьев // Психология с человеческим лицом : гуманистическая перспектива в постсоветской психологии / под ред. Д. А. Леонтьева, В. Г. Щур. – М. : Смысл, 1997. – С. 156-176.
5. Маслоу, А. Мотивация и личность / А. Маслоу. – 3-е изд. – СПб. : Питер, 2008. – 352 с.

6. Мясичев В.Н. Психология отношений: Избр. психол. тр.: [Текст] / В.Н. Мясичев. - М.: Воронеж: Изд-во «Ин-т практ. психологии»: НПО «МОДЭК», 1998. - 362 с.
7. Олпорт, Г. Становление личности : избранные труды / Г. Олпорт; под ред. Д. А. Леонтьева. – М. : Смысл, 2002. – 462 с.
8. Сердюк Л.З. Самотворення особистості як цілісний самодетермінований феномен / Л.З. Сердюк // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України. Випуск 38. – Миколаїв, 2015. – С.582. – С. 422-431.
9. Хомская Е.Д. О методологических проблемах современной психологии // Вопр. психологии. 1997, № 3. – С. 112-125.
10. Хорни К. Невроз и развитие личности / К. Хорни. // Собр. соч.: в 3 т. –М.: Смысл, 1997. –Т. 3. –С. 236-684.
11. Deci E. L., Ryan R. M. Intrinsic motivation and self-determination in human behavior. – New York: Plenum press, 1985.
12. Maksimenko S. Psychological potential of personal self-realization / S.Maksimenko, L.Serdiuk //Social welfare: Interdisciplinary approach. – Vol.1/6, 2016. – P. 92-100.
13. Rogers K. R. Psychotherapy and personality change / K.R. Rogers, R.F. Dymond. – Chicago, 1954. – 344 p.
14. Seligman M., Positive psychology / M. Seligman, M. Csikszentmihalyi //American psychologist. Vol.55/1, 2000. – P.5-14.

Spisok vikoristanih dzherel

1. Galazhinskij Je.V. Determinacija i napravlennost' samorealizacii lichnosti: [Tekst] / Je.V. Galazhinskij. – Tomsk: Izd-vo Tomskogo un-ta, 2002. – 182 s.
2. Ivanov M.S. K probleme ocenki potenciala samorealizacii lichnosti v processe obuchenija: [Tekst] / M.S. Ivanov, M.S. Janickij // Filosofija obrazovanija, 2004. – № 3(11). – S. 233-241.
3. Klochko E.V. Samorealizacija lichnosti: sistemnyj vzgljad: [Tekst] /V.E. Klochko, Je.V. Galazhinskij. – Tomsk: Izd-vo Tomskogo un-ta, 1999. – 154 s.
4. Leont'ev, D. A. Samorealizacija i sushhnostnye sily cheloveka / D. A. Leont'ev // Psihologija s chelovecheskim licom : gumanisticheskaja perspektiva v postsovetskoj psihologii / pod red. D. A. Leont'eva, V. G. Shhur. – М. : Smysl, 1997. – S. 156-176.
5. Maslou, A. Motivacija i lichnost' / A. Maslou. – 3-e izd. – SPb. : Piter, 2008. – 352 s.
6. Mjasishhev V.N. Psihologija otnoshenij: Izbr. psihol. tr.: [Tekst] / V.N. Mjasishhev. - М.: Voronezh: Izd-vo «In-t практ. психологии»: NPO «МОДЭК», 1998. - 362 s.
7. Olport, G. Stanovlenie lichnosti : izbrannye trudy / G. Olport; pod red. D. A. Leont'eva. – М. : Smysl, 2002. – 462 s.
8. Serdjuk L.Z. Samotvorennja osobistosti jak cilisnij samodeterminovaniy fenomen / L.Z. Serdjuk // Aktual'ni problemi psihologii : zb. nauk. prac' Institutu psihologii

- imeni G.S.Kostjuka NAPN Ukraïni. Vipusk 38. – Mikolaïv, 2015. – S.582. – S. 422-431.
9. Homskaja E.D. O metodologicheskikh problemah sovremennoj psihologii // Vopr. psihologii. 1997, № 3. – S. 112-125.
 10. Horni K. Nevroz i razvitie lichnosti / K. Horni. // Sobr. soch.: v 3 t. –M.: Smysl, 1997. –T. 3. –S. 236-684.
 15. Deci E. L., Ryan R. M. Intrinsic motivation and self-determination in human behavior. – New York: Plenum press, 1985.
 16. Maksimenko S. Psychological potential of personal self-realization / S.Maksimenko, L.Serdiuk //Social welfare: Interdisciplinary approach. –Vol.1/6, 2016. – P. 92-100.
 17. Rogers K. R. Psychotherapy and personality change / K.R. Rogers, R.F. Dymond. – Chicago, 1954. – 344 p.
 18. Seligman M., Positive psychology / M. Seligman, M. Csikszentmihalyi //American psychologist. Vol.55/1, 2000. – P.5-14.

Serdiuk L.Z., Shamyh O. M. Psychological foundations of personal self-realization. The article analyzes the major theoretical approaches to understanding of personal self-realization. The meaning of the “self-realization” concept and the main factors and components of this phenomenon are revealed. The article substantiates the definition of personal self-realization as motivation, as objectification of person’s essential powers and needs that define his/her aspiration to develop personal potential.

Keywords: self-realization, self-development, self-attitude, personal potential.

УДК 159.9.072.42

Удод М.О.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ВІДБОРУ ПРАЦІВНИКІВ СЛУЖБИ ЕКСТРЕНОЇ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ ТА МЕДИЦИНИ КАТАСТРОФ

Удод М.О. Концептуальні основи психологічного відбору працівників служби екстреної медичної допомоги та медицини катастроф. Підвищення якості екстреної медичної допомоги в Україні вимагає методологічного та методичного забезпечення діагностики професійно значущих психологічних якостей медичного працівника. Успішність професійної діяльності працівника служби ЕМД та МК визначається кількісними та якісними показниками характеру її виконання працівником, його психофізіологічного стану, задоволеністю професійною діяльністю та психологічним кліматом в робочому колективі і зумовлена зваженим професійним відбором медичного персоналу служби ЕМД та МК. За концептуальну основу при проведенні психологічного відбору медичних працівників служби ЕМД та МК пропонуємо взяти континуально-ієрархічну структуру особистості О.П. Саннікової та аксіологічний проект професійно-особистісного становлення працівника сфери «людина-людина» І.М. Грицюк.

Ключові слова: професійний відбір, особистість, екстрена медична допомога та медицина катастроф, континуально-ієрархічна структура особистості, аксіологічний проект професійно-особистісного становлення працівника.